

Любов Корецька,

м. Херсон

УДК 37.013

ЖИТТЄВЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

В статті розглянуті питання життєвого самоопределення личности как основа ее общественного бытия. В процессе взаимодействия личности и общественного пространства формируются ее ценностные ориентиры через общественные интересы, которые охватывают общественные мнения, настроения, идеалы. Потребность в жизненном самоопределении, подчиняясь общественным процессам, изменяет и усиливает противоречия между ценностными ориентациями молодого поколения и общественными процессами, а также обуславливает различия в ценностных ориентациях и жизненном самоопределении каждого поколения.

Ключевые слова: *жизненное самоопределение, ценности, общественные интересы.*

The article deals with the life of self-identity as the basis of social life. In the process of interaction between the individual and public space value orientations are formed through the public interest, which include public opinions, attitudes, ideals. The need for a life of self-obeying social processes, modifies, enhances the contradiction between value orientations of the young generation and social processes that causes differences in value orientations and life self-determination of every generation.

Key words: *Living self-determination, value orientations, public interests, social life, individual and public space value, social processes.*

Проблема життєвого самовизначення особистості в умовах українського сьогодення посідає чільне місце в процесі активізації смислового пошуку її суспільного буття, формування чітких уявлень про сенс забезпечення майбутнього в різних сферах життєдіяльності. Питання життєвого самовизначення особистості завжди перебувало у полі зору філософів, педагогів, психологів, проте досі залишається актуальним.

Поняття «життєве самовизначення», «ціннісні орієнтації», «життєві плани» особистості досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, серед яких: К. Абульханова-Славська, А. Агафонов, А. Адлер, Г. Андрєєва, О. Асмолов, Г. Балл, І. Бех, О. Байтінгер, В. Бехтерєв, Л. Божович, М. Боришевський, О. Бреусенко, Б. Братусь, А. Брушлинський, Ф. Василюк, Т. Вілюжаніна, Ж. Вірна, Л. Виготський, О. Головаха, І. Дубровіна, Б. Зейгарник, З. Карпенко, К. Клакхон, О. Колісник, Д. Леонтєв, О. Леонтєв, С. Максименко, В. Москалець, О. Музика, А. Мудрик, Г. Радчук, М. Рокич, В. Роменець, С. Рубінштейн, М. Савчин, Е. Субботський, Т. Титаренко, В. Франкл, В. Чудновський, Р. Шакуров, І. Шапенкова Ш. Шварц, О. Шендрік, Л. Шумілін та ін. Аналіз проблеми самовизначення особистості досить широко подано у філософській – Д. Валєєв, О. Гусейнов, О. Дробницький. О. Здравомислов, Н. Зотов та ін., соціологічній – К. Абульханова-Славська, І. Кон, Л. Коган, М. Титма, Є. Шорохов та ін. і психологічній літературі – В. Лебедева, Є. Кузьмін, В. Мерлін та ін. Це характеризує означену проблему самовизначення, як одну з найбільш актуальних для кожного покоління.

З огляду на актуальність проблеми для вітчизняної спільноти, метою нашої статті є аналіз поняття «життєве самовизначення», а також визначення ролі цінностей у процесі особистісного самовизначення. За філософськими словниками цінності є духовним формоутворенням, що існує через моральні та естетичні категорії, утопічні образи, суспільні ідеали та постає критерієм оцінювання людської діяльності; це позитивне та негативне розуміння речей, подій, духовних витворів суспільства або окремої людини; як термін, що вказує на людську, соціальну та культурну значущість певних явищ навколишнього світу.

Так, С. Гусакивська вважає цінність тією значущістю, яку людина надає певним речам, явищам, що містить основу людського ставлення до них [9]. І. Дьяконов зазначає, що поняття «цінність – це якість і властивість об'єктивно реальних предметів та явищ, що сповнені

позитивного значення для суспільства загалом та особистості зокрема; її невід'ємний системоутворюючий елемент. Цінність визначається складною внутрішньою структурою, оскільки містить предметні, логічні, етичні та естетичні прояви; комплекс формальних ознак, що варіюються як абсолютні і відносні, об'єктивні та суб'єктивні; ... вони відтворюють у концентрованому вигляді особливості соціокультурного середовища. Цінності ... створюють ієрархію загальнолюдських вартостей» [11]. Цінність є «тією складовою життєдіяльності, що ... пронизує її на всіх етапах: від ідеального початку до реального завершення... і розкриває значущість об'єкта для суб'єкта діяльності, за якої суб'єкт прагне досягти об'єкта» [3]. Науковці зазначають, що основною групою цінностей є загальнолюдські. Вони виявляються у сферах життєдіяльності, є непідвладними часу та не визнають просторових обмежень, а також притаманні в усі часи й усім суспільним групам [там само]. Таким чином, цінності є тими чинниками, що необхідні кожній особистості для життєвого самовизначення.

Цінності, сформовані у процесі виховання, слугують підґрунтям для прийняття рішень, забезпечують стійкість поведінки особистості та її суспільне життя. Вони є джерелом норм та включені до ціннісно-нормативної системи особистості, поведінка якої залежить від того, якій системі вона надає перевагу та, яке місце посідає певна цінність у цій ієрархічній системі. Більшість науковців пов'язує цінності з вітальними потребами людства, життєвим інтересом, задоволенням прагнень та вподобань. Цінності є виміром людської духовності. Вони усвідомлено формуються з об'єктивних потреб людини і трансформуються в її інтереси та прагнення.

Отже, цінності посідають чільне місце у процесі розвитку та формування особистості, оскільки визначають, якими засобами можна досягнути поставленої мети, дають змогу самовизначатися. Загалом цінності утворюють ціннісно-сміслову сферу особистості, створюючи функціональну систему, що формує сенс суспільного буття. Отже, особистість є суб'єктом життєдіяльності, яка самостійно вибудовує життєвий шлях, формує власні значущі цінності для реалізації життєвих планів у процесі суспільного буття. На думку Л. Божович, проблема життєвого самовизначення є важливим чинником психічного розвитку особистості, адже є важливою для формування смислової системи й обґрунтування сенсу власного існування [4].

У наукових дослідженнях К. Абульханової, Б. Ананьєва, Л. Анциферової, С. Рубінштейна, В. Татенка, Т. Титаренко, Е. Еріксона та ін. висвітлено проблему визначення життєвого шляху і розвитку особистості упродовж усього життя. Вони зробили вагомий внесок у розуміння сутності самовизначення. Вчені довели, що на кожній стадії життєвого самовизначення відбуваються зміни соціальних статусів і ролей, норм і правил поведінки, виникнення ціннісних новоутворень, набуття нових ідеалів, а також переосмислення власного ставлення до оточення тощо.

Зокрема Л. Виготський зазначає, що життєве самовизначення та життєві плани набувають значущості в юнацькому віці, коли відбувається становлення самосвідомості, стійкого образу «Я» та під час аналізу практичних можливостей власних майбутньої діяльності та внутрішніх ресурсів (здібностей, схильностей, знань, умінь і навичок) [5].

Обґрунтовуючи методологічні основи дослідження життєвого самовизначення, С. Рубінштейн розглядав його в контексті проблеми детермінації – зовнішні чинники діють через внутрішні умови або мотиви, що визначають правила поведінки особистості в різних ситуаціях [20].

Процес самовизначення І. Шендрік тлумачить як ієрархію ціннісних якостей, що формуються під час засвоєння індивідом на різних етапах онтогенезу відповідних значущих дій [24]. У процесі онтогенезу значущість дій і діяльності змінюється, створюючи підґрунтя для зміни характеру особистісних смислів індивіда. Для життєвого самовизначення важливим є зміст діяльності, оскільки він містить дві сторони: *предметно-орієнтовну* та *суспільну*, що орієнтована на розвиток взаємодії з оточуючими, засвоєння суспільно значущих та прийнятних форм поведінки.

За твердженням психологів, цінності утворюють багаторівневу ієрархічну систему, що допомагає людині здійснювати життєві вибори, самовизначатися. На думку Ю. Микова, ці поняття мають визначати «мету життя», «сенс життя» кожної особистості. Автор зазначає, що у цьому процесі важливими є цінності, що орієнтують особистість щодо вибору способу життя,

визначення «поля» життя та соціального статусу. Кожна особистість не просто керується загальнолюдськими і суспільними цінностями, а застосовує їх у подальших уявленнях про майбутнє та реалізує сенс власного життя [15].

На визначення основоположних особистісних цінностей впливають мега- і макрочинники, зокрема вплив соціального середовища, соціальні інституції, соціальні норми, рівень соціально-економічного розвитку суспільства, сукупність стійких матеріальних умов та суспільних відносин, соціальний статус, місце проживання, освіта та професія батьків, соціальні контакти сім'ї, коло найближчого міжособистісного спілкування тощо [8]. Ці цінності є основоположними, а тому мають бути усвідомленими кожною особистістю відповідно до сенсу свого життя: від загальних уявлень (принесити користь суспільству) до чіткого розуміння конкретних завдань щоденного існування, від індивідуального усвідомлення власної життєвої мети до детального обґрунтування життєвих планів і програм [14].

Можна стверджувати, що цінності, сформовані у процесі особистісного розвитку, мають впливати на життєве самовизначення, оскільки це стосується як кожної окремої особистості, так і суспільного життя інших членів спільноти. Окрім того, психологи вважають, що для життєвого самовизначення особистості мають бути чітко визначені його структура та основні компоненти. Ще С. Рубінштейн звертав увагу на залежність життєвого самовизначення від ставлення особистості до світу, інших людей і себе. Тобто життєве самовизначення стосується безпосередньо соціальних аспектів, адже – це умови життєдіяльності в майбутньому, особистісний і загальний розвиток, відповідно до поставленої мети; це створення стратегії свого існування, освіти, професії, що максимально відповідали б особливостям особистості, її бажанням, здібностям. Як доводить К. Абульханова-Славська, це впливає на формування соціальної спрямованості особистості, сенс життя, лінію життя, життєвий досвід [1]. Від вказаних складників залежить суспільна активність особистості, адже без цього неможливе життєве самовизначення, не визначено завдання та мета існування.

Необхідно звернути увагу, що в процесі життєвого самовизначення, мають бути чітко визначеними три основні ознаки:

- 1) вибір способу життя;
- 2) розв'язання протиріччя «хочу – маю» і створення умов для самореалізації;
- 3) пошуку способів власної самореалізації.

Так, І Абульханова-Славська називає особистість зрілою, якщо вона здатна встановлювати «поріг» задоволеності матеріальними потребами і починає розглядати їх як одну з умов життя, спрямовуючи життєві сили на інші справи. Ця здатність особистості перемикає власні життєві прагнення з матеріальних цінностей на інші постає показником того, що вона почала жити особистим життям [1].

Життєве самовизначення передбачає чітке розуміння себе відносно загальнолюдських критеріїв сенсу життя та самореалізацію на засадах цього самовизначення. Наприклад, А. Маркова вважає, що життєве самовизначення як виконання людиною призначення міститься в основі інших видів визначення себе і починається з моменту народження. Життєве самовизначення виявляється у різних сферах життєдіяльності (професійній, навчальній, сімейній тощо). Дослідниця виокремлює ознаки, етапи будь-якого самовизначення:

- з'ясування людиною власних особливостей, рис, якостей, можливостей, здібностей;
- вибір критеріїв, норм оцінювання себе, «планки» для себе, точки відліку координат на основі системи ідеалів, цінностей: *що потрібно для соціуму, чого від мене чекають, які з цих вимог соціуму я приймаю;*
- визначення власних наявних на сьогодні якостей, що відповідають необхідним нормам, прийняття або неприйняття себе: *чи відповідаю я на певний момент цим нормам, що я можу зробити, якою на часі є моя особистість* тощо;
- передбачення потенційних якостей, які відповідають необхідним нормам, прийняття або неприйняття себе в ситуації завтрашнього дня: *що я можу зробити завтра, якою можу стати особистістю, професіоналом;*

- побудова власних цілей, завдань, планів для розвитку необхідних якостей, для прийняття себе: *чого я хочу і як маю діяти*;
- перегляд людиною застосованих критеріїв та оцінок;
- пересамовизначення – людина заново приймає або не приймає себе, потім цикл може повторюватися [14].

Отже, стрижнем життєвого самовизначення є вибір особистістю життєвої мети, яка формується, головного мотиву в загальній ієрархії мотивів, що спонукають людину до дії. Можемо припустити, що здатність до зміни життєвого шляху, мети залежить від пластичності-ригідності психіки, яка натомість залежить від вроджених особливостей швидкості психічних процесів і віку людини.

Серед численних підходів до проблеми цікавою є модель М. Гінзбурга, де самовизначення розглядають як феномен ціннісно-сислової природи. Воно є активним визначенням власної позиції щодо соціально значущих цінностей і умов життєдіяльності в суспільстві. Для самовизначення характерним є заняття активної позиції, яка має ціннісно-сислову природу [5]. Причому показниками активної життєвої позиції постають: цілеспрямованість та усвідомленість дій і вчинків; відповідальність та активність в різних видах діяльності; результати діяльності та суспільної активності особистості, що відповідають вимогам і умовам життя в суспільстві. Таким чином, активна життєва позиція – це стійка позиція особистості, спрямована на зміну та перетворення суспільних умов життя відповідно до переконання, поглядів і совісті. Дослідник виокремлює життєве поле особистості як комплекс індивідуальних цінностей, змістів і простору реальної дії (актуального та потенційного), що охоплює минуле, сьогодення та майбутнє, у межах якого розгортається професійне й життєве самовизначення [5].

Життєва позиція особистості за К. Абульхановою-Славською, – це система життєвих відносин, а також спосіб їх реалізації, що відповідає / не відповідає потребам, цінностям особистості. Вона є виробленим особистістю за визначених умов способом суспільного життя, місце в професії, спосіб самовираження. Розглядаючи життєву позицію можна виокремити її вихідну об'єктивну характеристику – ті соціальні умови, за яких існує людина. Вони можуть бути сприятливими або несприятливими для розвитку особистості. Визначальним у характеристиці життєвої позиції є те, наскільки особистість домагається тих умов, за яких її потенціал отримує найбільші можливості для розвитку.

Життєва позиція особистості – це сформоване відносно стійке утворення, що має власну структуру, а структура життєвої позиції визначає її особливості. Якщо основні життєві стосунки інтегровані та відповідають вихідним намірам особистості, то така життєва позиція характеризується цілісністю, цілеспрямованістю, гармонійністю тощо. У такому разі, коли життєві відносини непов'язані між собою, а спосіб здійснення не відповідає їм, то така життєва позиція є нестійкою. До того ж, залежно від особливостей реалізації власних життєвих ставлень, способу подолання труднощів, К. Абульханова-Славська виокремлює егоцентричну, споглядальну, суперечливу та інші види життєвих позицій [1].

Так, О. Киричук визначає активну життєву позицію як «...систему морального ставлення особистості до: природи, частинкою якої вона є; суспільства загалом та спільностей, до яких вона належить; основних видів діяльності, через які здійснюється внутрішній зв'язок з природою та суспільством» [18].

Отже, поняття «самовизначення» різні автори наповнюють різним змістом та застосовують у широкому діапазоні значень: від прийняття життєво важливих рішень до одноактних вчинків. Таким чином, феномен самовизначення дослідники характеризують як здатність особистості розв'язувати проблеми, що постають перед нею на певному етапі життєвого шляху. Підставою для прийняття рішень є усвідомлення власних переконань, мотивів, цінностей. Мало дослідженими залишаються структурні елементи самовизначення, а саме: особистісне, життєве, соціальне, професійне, організація їх у відкриту систему, що самоорганізовується.

За А. Голубчиковим, особистісне самовизначення буває двох типів: продуктивним (відкритість до різних тенденцій) і репродуктивним (на засадах існуючих і прийнятих

традицій [7]. Як вважає В. Шнякіна, важливими є чинники внутрішньої детермінації, зумовлені внутрішнім світом особистості, її свідомістю і самосвідомістю. Причому автор виокремлює компоненти внутрішньої системи детермінації: мотиваційний, духовно-моральний та просторово-часовий [25].

Для життєвого самовизначення певної значущості набувають загальні ціннісні вектори розвитку життя, які передбачають «соціальний, духовний прогрес людини, ствердження нею більш гідного гуманного смислу буття» [11]. До того ж, смисли кожної людини є унікальними та неповторними, а пережити їх допомагає самопізнання, відповідальність, узгодження універсальних буттєвих цінностей з індивідуальними життєвими ситуаціями. Адже, з урахуванням цінностей та смислів, що в суперечливому поєднанні формують її постійну незавершеність, кожна особистість творить себе та власний життєвий шлях. У життєвому самовизначенні особистості наявна духовно-моральна складова, що містить цінності, ідеали, знання, переконання, світогляд. Мотиваційна складова відтворює сприйняття та переживання різних життєвих подій, що відбуваються послідовно у часі та просторі.

Аналізуючи сутнісні характеристики процесу самовизначення, С. Рубінштейн звертає увагу на таку особливість, як «підпорядкування внутрішнього моменту самовизначення зовнішньому, тому що специфіка людського існування полягає у співвіднесенні самовизначення з умовами, обставинами, свідомістю та діями» [20]. Для людини зовнішні умови є соціальними умовами та соціальною детермінацією, адже через них відбувається взаємодія індивіда та суспільства, викликана потребою формування смислової системи сенсу власного життя, перспектив майбутнього, охоплюючи вибір професії.

Зокрема Н. Побірченко вважає самовизначення як процес і результат ідентифікації людиною себе в суспільстві, як особистості стосовно соціокультурних цінностей, визначення сенсу існування та зайняття активної позиції. Автор зазначає, що особистісне самовизначення, є специфічною пізнавальною діяльністю людини, яка відтворює загальну структуру діяльності, тому до складу самовизначення належить мета, мотив, засоби і результат. Метою особистісного самовизначення вважаємо поглиблення знань індивіда про себе, збагачення образу «Я» та інтеграція в цілісну «Я-концепцію», а в перспективі – формування гармонійної ідентичності. Мотивом для цього постає потреба в оволодінні діями узгодження бажань, можливостей і перспектив особистості (наприклад, «Я хочу, можу і так зроблю»). Як засоби самовизначення людина використовує мисленнєві операції аналізу, синтезу, узагальнення та порівняння, що є підґрунтям рефлексії. Далі долучається самооцінювання, що поєднує діяльність пізнавальної та афективної сфер психіки та зумовлює прийняття власної індивідуальності. Результатом успішного самовизначення є дії узгодження власного «Я» зі соціальними правилами, вимогами до професії, шлюбу, громадської діяльності тощо. Вдале самовизначення в юнацькому віці уможливує успішну самореалізацію дорослої особистості [18].

Отже, йдеться про майбутнє особистості, а тому необхідно погодитися з думкою В. Сафіна про те, що розглядаючи самовизначення особистості, необхідно застосовувати положення про: суспільство як систему соціальних відносин; провідну роль діяльності у формуванні індивіда; сутність людини як «ансамблю» суспільних відношень; свідомість людини як відображення буття; перетворювальну роль свідомості. Особистість набуває соціальної спрямованості, охоплюючи два аспекти, а саме:

- 1) визначення себе стосовно суспільних цілей та цінностей, враховуючи вимоги групи, колективу, суспільства, а також власні можливості, здібності, умови середовища;
- 2) свідому діяльність особистості, спрямовану на реалізацію обраних визначених для себе цінностей та самоактуалізацію.

Відповідно до твердження Д. Фельдштейна, процес самовизначення безпосередньо пов'язаний зі соціалізацією особистості. «Особистісне самовизначення – це феномен суспільного індивіда, пов'язаний з: формуванням розгорнутої соціальної позиції стосовно інших; можливістю бачення себе в інших; готовністю особистості до відповідальних дій у світі».

Науковець акцентує на соціальному аспекті самовизначення в юнацькому віці, оскільки основою цього процесу є «формування особистістю певної соціальної позиції, що залежить від умов вибору життєвого шляху» [23].

Можна погодитися з думкою Л. Анциферової, яка вважає близьким за змістом до самовизначення поняття соціального дозрівання, оскільки воно стосується як загального, так й індивідуально-особистісного розвитку. Дозрівання забезпечує здатність внутрішньо визнавати, усвідомлювати та аналізувати суперечності життя, а також продуктивно розв'язувати їх відповідно до загальної мети і моральних ідеалів [2].

Самовизначення є певним аспектом самореалізації особистості, вибудовування майбутнього. П. Соболев стверджує, що це стосується «включеності» до взаємодії з соціумом, зв'язків людини з життєвими умовами [22]. Тобто йдеться про соціальну спрямованість особистості, відповідно до різних підструктур суспільного життя через індивідуальний вибір, що не завжди є внутрішнім, оскільки індивід обирає з реально йому доступного. За М. Пряжниковим, це професійне, особистісне та життєве самовизначення. Життєве самовизначення стосується вибору певного стилю життя, його реалізації відповідно до тих чи інших соціальних ролей, що потребують особистісного самовизначення – оригінального та неповторного образу «Я», з урахуванням суспільних правил і норм поведінки, розвитком і утвердженням його серед оточуючих. Третьою складовою є професійне самовизначення як результат виваженого рішення [19]. Отже, ці складові залежать від рушійних сил самовизначення – розв'язання основних суперечностей між: одиницями сутнісних сил індивіда (хочу, можу, маю) як внутрішніми умовами; метою особистості та інших; бажаним і можливим; внутрішніми принципами та зовнішніми умовами. Таким чином, механізми самовизначення є процесами узгодження внутрішніх умов і принципів індивідуальності з обраною метою, з одного боку, та зовнішніми обставинами її реалізації – з іншого. Результатом цих процесів є сформована особистістю програма дій і поведінки.

Соціальне самовизначення пов'язано з процесами соціалізації особистості, визначенням особистістю місця в суспільстві та способів самоактуалізації в ньому. Головною ланкою в усіх типах самовизначення особистості постає акт вибору, який особистість здійснює свідомо та цілеспрямовано. Завдяки ньому усвідомлюються, реалізуються сутнісні смислові спрямування людини, її життєва позиція. З точки зору психологічного змісту, самовизначенням особистості є її активна внутрішня діяльність, спрямована на гармонійну самореалізацію та втілення обраних цінностей у різних сферах життя. Така діяльність реалізується через самопізнання особистості, розвиток самосвідомості, здійснення виборів, розв'язання внутрішніх суперечностей тощо [13; 17 та ін.].

Оскільки нас цікавить суспільна сторона, то, погоджуючись з О. Михайловим, можемо стверджувати, що соціальному самовизначенню належить чільне місце. Воно пов'язано з соціальною структурою суспільства, вибором професії, результатом якого є не лише здобута професія, а й нові взаємодії, до яких вступає особистість. Соціальне самовизначення містить: пошук місця у житті, соціальній структурі суспільства; визначення способів суб'єктно-об'єктної взаємодії, де особистість є справжнім суб'єктом життєвого процесу, тобто свідомо долучається до суспільної реальності; ціннісно-змістовне ставлення до оточення. Необхідно зазначити, що особистість постійно перебуває у процесі особистісного самовизначення.

Під час самовизначення особистості важливу роль відіграють соціальні інституції (сім'я, виховні та навчальні, позашкільні навчальні заклади, громадські організації), тобто ті, хто бере участь в реалізації загальних завдань соціального відтворення, готує передумови для формування операційних механізмів інтелекту, особистісного розвитку, включення в суспільну сферу [21].

Таким чином, життєве самовизначення стосується соціальних відносин, соціальних, а також сфери його реалізації. Процес самовизначення особистості під впливом основоположних цінностей відбувається у сформованому соціальному просторі та підпорядковується його вимогам. Життєве самовизначення надає особистості впевненості та усвідомлення власних

позицій у соціумі. Окрім того, життєве самовизначення особистості формується на засадах добровільного індивідуального вибору основоположних цінностей через суспільно-виховну інформацію і розвиток власного життєвого досвіду, під впливом соціальних інституцій освітньо-виховного простору. Залежно від власних установок і ціннісних орієнтацій, сформованості життєвої позиції та особливостей психічної організації формується менталітет людини. Відсутність життєвого самовизначення особистості спричиняє негативні наслідки: байдужість, соціальний есканізм, відсутність або обмеженість духовних запитів.

Використані літературні джерела

1. *Абульханова-Славская К. А.* Стратегия жизни [текст] / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. *Анциферова Л. И.* Психологическая опосредованность социальных воздействий на личность, ее развитие и формирование [текст] / Л. И. Анциферова // Психологические исследования социального развития личности: сб. научн. тр. – М., 1991. – С. 5–39.
3. *Багнюк А. Л.* Філософія. Онтологія. Гносеологія. Соціальна філософія [текст] / А. Л. Багнюк, В. О. Стародубець. – Ч. 2. – Тернопіль : Стародубець, 2005. – 412 с.
4. *Божович Л. И.* Этапы формирования личности в онтогенезе [текст] / Л. И. Божович // Вопросы психологии. – 1979. – С. 23–34.
5. *Выготский Л. С.* Собрание соч. в 6 томах. Проблемы развития психики [текст] / под ред. А. М. Матюшкина. – Т. 3. – М., 1983. – С. 368.
6. *Гинзбург М. Р.* Личностное самоопределение как психологическая проблема [текст] / М. Р. Гинзбург // Вопросы психологии. – 1998. – № 2. – С. 19–27.
7. *Голубчиков А. Я.* Самоопределение индивида [текст] : автореф. дис. ... канд. философ. наук / А. Я. Голубчиков. – Екатеринбург, 1999. – С. 3–17.
8. *Грибакин А. В.* Методологические проблемы исследования жизненного пути индивида [текст] : автореф. дис. ... док. философ. наук / А. В. Грибакин. – Свердловск, 1992. – 29 с.
9. *Гусакивська С. С.* Психологічні особливості формування ціннісно-сміслової сфери майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів [текст] : дис. ... канд. психол. наук / С. С. Гусакивська. – Луцьк, 2014. – 298 с.
10. *Данильян О. Г.* Основи філософії [текст] : навч. посіб. / О. Г. Данильян, В. М. Таряненко. – Харків : Право, 2003. – 352 с.
11. *Дьяконов И. В.* Соціально-філософський аналіз ціннісних орієнтацій учнівської молоді України [текст] : автореф. дис. ... канд. філос. наук / І. В. Дьяконов. – Запоріжжя, 2008. – 21 с.
12. *Леонтьев А. Н.* Деятельность. Сознание. Личность [текст] / А. Н. Леонтьев. – М., 2007. – 153 с.
13. *Максименко С. Д.* Генезис существования личности [текст] / С. Д. Максименко. – Киев : КММ, 2006. – 240 с.
14. *Маркова А. К.* Психология профессионализма [текст] / А. К. Маркова. – М. : Знание, 1996. – 312 с.
15. *Миков Ю. В.* Жизненные ориентации как основа самоопределения учащейся молодежи [текст] : автореф. дис. ... канд. философ. наук / Ю. В. Миков. – Свердловск, 1990. – 17 с.
16. *Михайлов О. В.* Формування соціальної зрілості студентів економічного профілю [текст] : дис. ... канд. пед. наук / О. В. Михайлов. – Кіровоград, 2000. – 42 с.
17. Основи психології [текст] : підручник / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – 4-те вид., стереотип. – Київ : Либідь, 1999. – 632 с.
18. *Побірченко Н. А.* Проблема самовизначення особистості юнацького віку в трансформаційному суспільстві [Електронний ресурс] / Н. А. Побірченко. – Режим доступу: elibrary.kubg.edu.ua/.../N_Pobirchenko_ROUTS_2012_IS.pdf. – Назва з екрана.
19. *Пряжников Н. С.* Методы активации профессионального и личностного самоопределения [текст] / Н. С. Пряжников. – М. ; Воронеж : Изд-во НПО МОДЭК, 2002. – 400 с.
20. *Рубинштейн С. Л.* Основы общей психологии [текст] / С. Л. Рубинштейн ; [сост. А. В. Брушлинский, К. А. Абульханова-Славская]. – СПб. : Питер, 2002. – 720 с.
21. *Сафин В. Ф.* Психология самоопределения личности [текст] / В. Ф. Сафин. – М. : Медиа, 2012. – 146 с.
22. *Соболь П. П.* Жизнетворчество как способ самореализации личности [текст] / П. П. Соболь // Жизнь как творчество. – Київ : Наукова думка, 1985. – С. 71–90.
23. *Фельдштейн Д. И.* Психология взросления: структурно-содержательные характеристики процесса развития личности [текст] : изб. тр. / Д. И. Фельдштейн. – 2-е изд. – М. : Московский психолого-социальный институт: Флинта, 2004. – С. 94–124

24. Шендрік І. Г. Психологічні особливості самоопределення на етапі переходу від дитинства до дорослості [текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук / І. Г. Шендрік. – М., 1989. – 24 с.
25. Шнякіна В. М. Суб'єктність в процесі соціального самоопределення молоді [текст] : дис. ... канд. філософ. наук / В. М. Шнякіна. – Омськ, 1999. – 129 с.

Bibliography

1. Abulkhanova-Slavskaia K. A. Stratehiya zhyzny [tekst] / K. A. Abulkhanova-Slavskaia. – M. : Mysl, 1991. – 299 s.
2. Antsyferova L. Y. Psykholohycheskaia oposredovannost sotsyalnykh vozdeistviy na lychnost, ee razvytye y formirovaniye [tekst] / L. Y. Antsyferova // Psykholohycheskiye yssledovaniya sotsyalnogo razvytiya lychnosti: sb. nauchn. tr. – M., 1991. – S. 5–39.
3. Bahniuk A. L. Filosofii. Ontolohiia. Hnoseolohiia. Sotsialna filosofii [tekst] / A. L. Bahniuk, V. O. Starodubets. – Ch. 2. – Ternopil : Starodubets, 2005. – 412 s.
4. Bozhovych L. Y. Etapy formirovaniya lychnosti v ontogeneze [tekst] / L. Y. Bozhovych // Voprosy psikhologiy. – 1979. – S. 23–34.
5. Vyhot'skiy L. S. Sobranie soch. v 6 tomakh. Problemy razvytiya psykhyky [tekst] / pod red. A. M. Matiushkina. – T. 3. – M., 1983. – S. 368.
6. Hynzburh M. R. Lychnostnoe samoopredeleniye kak psikhologhycheskaia problema [tekst] / M. R. Hynzburh // Voprosy psikhologiy. – 1998. – № 2. – S. 19–27.
7. Holubchikov A. Ya. Samoopredeleniye yndyvyda [tekst] : avtoref. dys. ... kand. fylosof. nauk / A. Ya. Holubchikov. – Ekaterynburh, 1999. – S. 3–17.
8. Hrybakyn A. V. Metodolohycheskiye problemy yssledovaniya zhyznennoho puty yndyvyda [tekst] : avtoref. dys. ... dok. fylosof. nauk / A. V. Hrybakyn. – Sverdlovsk, 1992. – 29 s.
9. Husakivska S. S. Psykholohichni osoblyvosti formuvannia tsinnisno-smyslovoi sfery maibutnykh vykhovateliv doshkilnykh navchalnykh zakladiv [tekst] : dys. ... kand. psykhol. nauk / S. S. Husakivska. – Lutsk, 2014. – 298 s.
10. Danylian O. H. Osnovy filosofii [tekst]: navch. posib. / O. H. Danylian, V. M. Tarianenko. – Kharkiv : Pravo, 2003. – 352 s.
11. Diakonov I. V. Sotsialno-filosofskiy analiz tsinnisnykh oriyentatsii uchnivskoi molodi Ukrainy [tekst]: avtoref. dys. ... kand. filosof. nauk / I. V. Diakonov. – Zaporizhzhia, 2008. – 21 s.
12. Leontev A. N. Deiatelnost. Soznanye. Lychnost [tekst] / A. N. Leontev. – M., 2007. – 153 s.
13. Maksymenko S. D. Henezys sushchestvovaniya lychnosti [tekst] / S. D. Maksymenko. – Kyev : KMM, 2006. – 240 s.
14. Markova A. K. Psykholohiia professyonalizma [tekst] / A. K. Markova. – M. : Znanye, 1996. – 312 s.
15. Mykov Yu. V. Zhyznennye oriyentatsyy kak osnova samoopredeleniya uchashcheisia molodezhy [tekst] : avtoref. dys. ... kand. fylosof. nauk / Yu. V. Mykov. – Sverdlovsk, 1990. – 17 s.
16. Mykhailov O. V. Formuvannia sotsialnoi zrilosti studentiv ekonomichnoho profilu [tekst] : dys. ... kand. ped. nauk / O. V. Mykhailov. – Kirovohrad, 2000. – 42 s.
17. Osnovy psikhologii [tekst] : pidruchnyk / za zah. red. O. V. Kyrychuka, V. A. Romentsia. – 4-te vyd., stereotyp. – Kyiv : Lybid, 1999. – 632 s.
18. Pobirchenko N. A. Problema samovyznachennia osobystosti yunatskoho viku v transformatsiinomu suspilstvi [Elektronnyi resurs] / N. A. Pobirchenko. – Rezhym dostupu: elibrary.kubg.edu.ua/.../N_Pobirchenko_ROUTS_2012_IS.pdf. – Nazva z ekrana.
19. Priazhnykov N. S. Metody aktyvatsyy professyonalnogo y lychnostnogo samoopredeleniya [tekst] / N. S. Priazhnykov. – M. ; Voronezh : Yzd-vo NPO MODEK, 2002. – 400 s.
20. Rubynshtein S. L. Osnovy obshchei psikhologiy [tekst] / S. L. Rubynshtein ; [sost. A. V. Brushlynskiy, K. A. Abulkhanova-Slavskaia]. – SPb.: Pyter, 2002. – 720 s.
21. Safyn V. F. Psykholohiia samoopredeleniya lychnosti [tekst] / V. F. Safyn. – M. : Medya, 2012. – 146 s.
22. Sobol P. P. Zhyznetvorchestvo kak sposob samorealizatsyy lychnosti [tekst] / P. P. Sobol // Zhyzn kak tvorchestvo. – Kyiv : Naukova dumka, 1985. – S. 71–90.
23. Feldshtein D. Y. Psykholohiia vzrosleniya: strukturno-soderzhatelnye kharakterystyky protsessa razvytiya lychnosti [tekst] : yzb. tr. / D. Y. Feldshtein. – 2-e yzd. – M. : Moskovskiy psikhologo-sotsyalnyi ynstitut: Flynta, 2004. – S. 94–124.
24. Shendryk Y. H. Psykholohycheskiye osobennosti samoopredeleniya na etape perekhoda ot detstva k vzroslosti [tekst] : avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk / Y. H. Shendryk. – M., 1989. – 24 s.
25. Shniakyna V. M. Subektnost v protsesse sotsyalnogo samoopredeleniya molodezhy [tekst] : dys. ... kand. fylosof. nauk / V. M. Shniakyna. – Omсьk, 1999. – 129 s.